

Nyt fra Sprognævnet

1989/3 · september

Afstandtagen

Af Erik Hansen

Skal det hedde *jeg tager klar afstand fra ideen* eller *jeg tager klart afstand fra ideen*? Det er ikke et af de vigtigste sprogs spørgsmål, for her er jo ikke fare for misforståelse, og det er heller ikke sådan at den ene løsning regnes for vulgær eller ildelydende. Men spørgsmålet bliver jævnlig stillet til Sprognævnet, og så må der svares.

Problemet er om *klar(t)* i forbindelsen . . . *tage klar(t) afstand* er et tillægsord eller et biord.

Et tillægsord der hører til et navneord, retter sig i køn og tal efter navneordet:

stor afstand
stort mellemrum
store afstande

Et tillægsord der bruges som biord, har derimod som hovedregel *t*-formen:

Drengen læser langsomt.
Bagerjomfruen smilede venligt.
Afstanden er klart større her.

Hvis *klar* altså er et tillægsord, skal det hedde *tage klar afstand*, og hvis det er et biord, skal det være *tage klart afstand*.

Normalt har vi ikke vanskeligheder med at afgøre om det er et tillægsord eller et biord der foreligger. Når det er svært her, er det dels fordi det drejer sig om et fast udtryk, dels fordi det problematiske ord står i en stilling hvor der både kan stå tillægsord og biord.

Alligevel kan det i de fleste tilfælde lade sig gøre at skelne mellem tillægsord og biord i den slags faste forbindelser af udsagnsord og genstandsled.

Hvis ordet er et biord, skal det kunne flyttes bort fra navneordet, frem mod sætningens begyndelse:

Han har taget grundigt fejl. →
Han har grundigt taget fejl.

Denne idé vil vinde totalt
overhånd. →
Denne idé vil totalt vinde
overhånd.

Denne prøve kan man altid lave hvis sætningen indeholder både et hjælpe- eller mådesudsagnsord og et hovedudsagnsord (*har ... taget, vil ... vinde*); gør den ikke det, kan man prøve om fremflytning er mulig i en bisætning, altså en sætning der indledes med *at, fordi, mens, når, selvom* osv.:

Hun tog ivrig/ivrigt del i debatten. →
... at hun ivrigt tog del i debatten.

Det kunne altså lade sig gøre at flytte *ivrigt* frem og bort fra genstandsledet. Hermed er det vist at det er et biord, og *ivrigt* er således korrekt. På samme måde:

De gjorde tykt nar af mig. →
... fordi de tykt gjorde nar af mig.

Her skal der altså et *t* på som viser at *tykt* er et biord. Udfaldet af disse prøver passer også med at vi ikke kan have *en*

grundig fejl, en total overhånd, en ivrig del osv. Anderledes er eksempler som

Vi lægger stor vægt på miljøet.
Du vil nok få betydelig glæde af den bog.
Han holder fin orden i sit værelse.
Kan du ikke give mig ren besked?

Det giver god mening at tale om *stor vægt, betydelig glæde, fin orden og ren besked*, så det kan udmærket være tillægsord vi har at gøre med her. Det passer også med at vi ikke kan flytte ordene fremad i sætningen:

... at vi stort lægger vægt på miljøet.
Kan du ikke rent give mig besked?

Denne dobbelte prøve kan i reglen afgøre sagen. Også i tilfælde som

Hun har holdt vågent øje med udviklingen.

Det giver god mening at tale om *et vågent øje*, derfor er *vågent* et tillægsord (som har *t*-form fordi *øje* er intetkøn). Men *vågent* kan jo udmærket flyttes:

Hun har vågent holdt øje med udviklingen.

Og det betyder jo at *vågent* er et biord i denne sammenhæng! Denne situation opstår i visse tilfælde, og her må det være tilladt at bruge *t*-form eller *ej* som man har lyst:

Der skal føres streng(t) kontrol med affaldet.

Han gav omhyggelig(t) besked om forholdene.

Der er endnu ikke taget endelig(t) stilling til det.

Efter disse regler hører *tage klar(t) afstand fra* til denne sidste gruppe. Man kan tale om *klar afstand*, altså er *klar* et tillægsord og skal ikke have *t*, idet *afstand* er et fælleskønsord. Men vi har jo også fremflytningsmuligheden:

Han har klart taget afstand fra ideen.

Og det viser at *klart* er et biord. Altså har vi begge muligheder:

Jeg tager klar(t) afstand fra ideen.

Derimod bør der ikke være nogen valgfrihed i

Jeg tager skarpt afstand fra ideen.

Forbindelsen *skarp afstand* giver ikke god mening, hvad der kunne tyde på at vi ikke har at gøre med et tillægsord, men med et biord. Dette bekræftes af fremflytningsprøven:

... fordi jeg skarpt tager afstand fra ideen.

I de fleste tilfælde hvor Sprognævnet svarer på et sprogrigtighedsspørgsmål, er svaret en redegørelse for hvordan sprogbroen er hos danskere hvis sprog man kalder korrekt. Det er hovedsage-

lig også det der meddeles i ordbøger og grammatikker.

Sådan er dette svar ikke. Der er ikke nogen fast sprogbrug i udtryk af typen *tage grundigt fejl, holde pinlig orden, tage klar(t) afstand*, heller ikke hos korrekte sprogbrugere, og svaret skal betragtes som et forslag til en regel man kan følge – hvis man ønsker en regel.

Erik Hansen (f. 1931) er professor i moderne dansk sprog ved Københavns Universitet, formand for Dansk Sprognævn.

Nye svenske ordbøger

Af Else Bojsen

Øverst på danskernes ønskeseddel med hensyn til nordiske ordbøger står en moderne svensk-dansk ordbog. Halvdelen af den danske befolkning kan se svensk fjernsyn, og selvom dansk og svensk ligner hinanden så meget at vi danskere ganske godt forstår svensk, må vi alligevel give fortabt over for en række særsvenske ord. Næstbedst efter en tidssvarende svensk-dansk ordbog, som vi kan komme til at vente på et stykke tid endnu, er en moderne svensk ordbog med betydningsforklaringer på svensk.

I det store nordiske ordbogsår 1986 udkom to store svenske ordbøger næsten samtidig. Først udkom en forøget udgave af *Bonniers svenska ordbok*, og et par måneder senere kom så *Svensk ordbok*. Mens vi venter på en ny svensk-dansk ordbog vil de to nye svenske ordbøger gøre god fyldest.

Bonniers svenska ordbok

Ordbogen rummer ca. 50.000 opslagsord på 744 sider. Ordene forklares ved hjælp af synonymer eller korte definitioner, og desuden er der en række små illustrationer i margenen. Umiddelbart falder man for det med illustrationerne, men set fra en danskers synspunkt måtte der godt have været illustrationer af fx fugle og blomster der hedder noget helt andet på svensk end på dansk, eller som

tilsyneladende hedder det samme på de to sprog. Ordet *vintergäck* forklares således: »en odlad mycket tidig vårväxt«. Et billede eller en farveangivelse ville have afsløret at *vintergäck* er den blomst vi kalder *erantis*. Vores vintergæk hedder *snödroppe* på svensk, og forklaringen på dette ord er »en tidig vårbloomma«.

Nu er ordbogen ikke skrevet for danskere, men for svenskere, og de ved jo godt hvordan en *vintergäck* ser ud. Mange hjemlige ord i et sprog kan næsten ikke forklares, men alle ved jo hvad ordet betyder. En forklaring af sådanne ord kan komme til at se yderst pudsig ud. Hvordan skal man fx give en kort betydningsforklaring af ordet *golv*? Bonniers svenska ordbok har afstået fra at give en egentlig definition af *golv* og har valgt at give et par ordeksampler med *golv*: »brädgolv, parkettgolv, en matta på golvet«. Det er også tilstrækkeligt i en ordbog af denne type, både for svenskere og for danskere.

I det hele taget vil Bonniers svenska ordbok være en god hjælp til hverdagsbrug. De allerfleste helt almindelige særsvenske ord er forklaret så godt at vi danskere sagtens kan følge med. Et par eksempler: *enstaka* 'enskild, fristående; en och annan, några få', *påfrestande* 'ansträngande, slitsam', *spis* 'anordning med hållar o. ugn för matlagning'. Men fagfolk, fx oversættere og forskere, kan nok have brug for en større (og dyrere) ordbog. Bonniers svenska ordbok koster ca. 380 danske kr.

Svensk ordbok

Svensk ordbok rummer dobbelt så mange opslagsord som Bonniers svenska ordbok: den har cirka 100.000 ord på ca. 1.500 sider, og den koster ca. 730 danske kr. Alene i kraft af omfanget vil Svensk ordbok bedre dække fagfolks behov, men der er også en anden ting der gør at denne ordbog nok vil være et sikrere grundlag for fx oversættere, og det er bogens status af definitionsordbog. Alle ord er søgt forklaret udtømmende, dels ved en egentlig definition, dels ved synonymy og oplysninger om sprogbrug. Om *vintergäck* får man at vide at der er tale om en gul blomst, og om *snödroppe* at den har »vita, dropplika blommor«.

Om *golv* lyder definitionen: »nedre begränsningsyta til byggnad eller rum el. annat utrymme där man vistas, t. ex. fordon (jfr *tak*, *vägg*)«, og derefter kommer der en række ord og udtryk hvori *golv* indgår. Definitionen bruger ganske almindelige svenske ord, men der er vist et par stykker af dem som en dansker gerne vil have forklaret. Her er nogle udpluk af ordbogens egne forklaringer under de pågældende ord: *yta* forklares bl.a. med synonymet *utsida*, *utrymme* med en henvisning til *plats*, *vistas* med 'uppehålla sig' og *fordon* med bl.a. teksteksemplet »bilar, bussar och andra fordon«.

Svensk ordbok er udarbejdet på Institutionen för språkvetenskaplig databehandling (Språkdata) ved Göteborgs universitet under ledelse af Sture Allén, som ud over at være professor i sprogvidenskabelig databehandling er fast sekretær i Svenska Akademien og med-

lem af Svenska språknämndens styrelse. Ordbogen er speciel ved at være ét blandt flere resultater af et stort forskningsprojekt på Språkdata. Projektets navn, Lexikalisk databas, hentyder til at man har villet skabe en omfattende informationsmængde med righoldige oplysninger om ordforråd, fraseologi og orddannelsesmuligheder i moderne svensk. Samtidig er projektet et led i en mere overordnet plan der går ud på at udvikle datalingvistiske systemer for udforskning af sprog. Svensk ordbok rummer blot et udvalg af databasen.

Med dette store arbejde er grunden lagt for fremtidige ordbøger hvori svensk indgår, og man har lov til at håbe på at drømmen om en fyldestgørende moderne svensk-dansk ordbog kan gå i opfyldelse inden for en nogenlunde overskuelig årrække.

Bonniers svenska ordbok. Af Sten Malmström, Iréne Györki og Peter A. Sjögren. Bonnier, Stockholm 1986. 744 s. Ca. 380 dkr.

Svensk ordbok. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Esselte Studium, Stockholm 1986. 1513 s. Ca. 730 dkr.

Else Bojsen, (f. 1942) er amanuensis i Dansk Sprognævn.

PS: Ny svensk-dansk-svensk ordbog

Efter at artiklen om de svenske ordbøger var sat er der dukket en lille ny ordbog op, nemlig *Svensk-dansk/dansk-svensk ordbog* i serien Gads sribede ordbøger, med Anna Garde som redaktør.

Ordbogens to dele er beregnet for danskere, altså også den dansk-svenske del. Bogen koster 68 kr. og er på stør-

relse med en velvoksen salmebog. Alligevel er det lykkedes at få hele 40.000 opslagsord med (dvs. ca. 20.000 hver vej). Med den i hånden vil en dansker kunne klare hverdagsituationer på svensk, fx avislæsning, tv-kigning, indkøb og – for de lidt mere avancerede – også samtaler.

Bag i bogen er der en udførlig redøgørelse for svensk sproglære ved Stig Örjan Ohlsson.

Svensk-dansk/dansk-svensk ordbog. I serien Gads sribede ordbøger. G. E. C. Gads Forlag, København 1989. 822 s., 68 kr.

EB

Nye bøger fra Sprognævnet

Sprog i Norden 1989

1989-årgangen af det fælles årsskrift for de nordiske sprognævn og Nordisk Sprogsekretariat er netop udsendt. Temaet for det nye bind er det engelske sprogs indflydelse på dansk og de andre nordiske sprog.

Språk i Norden/Sprog i Norden 1989. Årsskrift for Nordisk sprogsekretariat og språknemndene i Norden. Nordisk sprogsekretariats skrifter 10. Cappelen – Esselte Studium – Gyldendal, 1989. 163 s., 65 kr. – Fås kun hos boghandlerne.

Sprognævnet på skærmen

Hæfte med 164 miniartikler om sproglige spørgsmål. Artiklerne har oprindeligt været bragt i Sprognævnets rubrik i

Danmarks Radios TEKST-TV. Hæftet er nærmere omtalt på side 15 i dette nummer af Nyt fra Sprognævnet.

Dansk Sprognævn: *Sprognævnet på skærmen 1988/89.* Dansk Sprognævnns skrifter 16. Dansk Sprognævn og DR/TEKST-TV, 1989. 40 s., 25 kr. inkl. moms og forsendelse. – Fås kun hos Sprognævnet.

NAVNE

»Jod-pe« eller »i-pe«? Om udtalen af bogstavet J i navne

Af *H. A. Koefoed*

For nogen tid siden gerådede jeg i disput med nogle studenter om navnet på forfatteren J.P. Jacobsen. I et mundtligt oplæg sagde en af dem »jod-pe« Jacobsen, hvorfor jeg rettede hende og oplyste, at man plejede at sige »i-pe« Jacobsen. Studenten indvendte, at manden jo hed *Jens Peter* til fornavn, ergo måtte hans initialer være »jod-pe«. Flere tog studentens parti, og hverken bedrevdende kammerater eller lærerens autoritet kunne rokke dem i deres tro.

Det fik mig til at spekulere lidt nærmere over problemet, der førhen ikke havde været noget problem for mig: I min gymnasietid (sidst i 30'erne) hørte vi kun læreren sige »i« og *godtog* og *gentog* denne udtale, med den respekt for autoriteterne, som ungdommen

endnu dengang havde. I dag er elever og studenter tilsyneladende mere selvstændigt tænkende og forholder sig kritisk til stoffet, i overensstemmelse med bekendtgørelsen om målsætning for danskundervisning i gymnasiet.

Fast tradition for bestemte navneformer

Nu er det sådan, at alle forfattere, kunstnere, politikere og andre offentligt kendte personer hver har deres *nom de plume*, hvorunder de er eller vil være kendt. Ingen vil vel finde på at omtale *Johannes V. Jensen* som J.V. Jensen, eller *Martin A. Hansen* som M.A. Hansen. – *Martin Andersen Nexø* har selv offentligt frabedt sig at blive omtalt med andet end sit fulde navn. – I hvert fald har der etableret sig en fast tradition for at sige eksempelvis *Poul Martin Møller*, til forskel fra kritikeren *P.L. Møller*, *Johan Ludvig Heiberg*, men *P. A. Heiberg*, *Johannes Ewald*, men *H.F. Ewald*, for at holde os til nogle forfattere. – Ingen danskere ville drømme om at sige andet end *H.C. Andersen*, mens alle udlændinge kun kender ham som *Hans (Christian) Andersen*.

I de fleste tilfælde er der ikke uoverensstemmelse mellem den skrevne navneform og udtalen, og hvor en person er kendt under sine initialer i fornavnene, synes det kun at være *J*, der volder problemer. – Andre kendte personer uden for litteraturhistorien som eksempler herpå er *J. P. E. Hartmann* (komponisten), *J. C. Jacobsen* (bryggeren) og *J. C. Christensen* (politikeren), hvor der er tradition for at udtale første initial som »i«. En af de yngste, der nyder den ære

at kaldes »i-se«, er måske den kendte filmkritiker *J. C. Lauritzen*. – Af en eller anden grund synes det især at være foran navnene *Christian* og *Peter*, at *J* har været udtalt »i«. Komponisten *J. A. P. Schulz* udtales altid med »jod«.

Om bogstavet *J*, *j* anfører *Nudansk Ordbog* såvel som *Ordbog over det Danske Sprog*, at det udtales »jod«, men at det som forkortelse for fornavne ofte udtales »i«. *Ordbog over det Danske Sprog* angiver også, at det især i sprogvidenskabeligt sprog og i dialekter kan udtales »je«. Den jyske form kan muligvis have tilskyndet *J.P. Jacobsen* (fra Thisted) til selv at sige »je« eller »i« *P. Jacobsen*.

Fra »i-pe« til »jod-pe«

– og fra J.P. til I.P.!

Der er en skrifthistorisk forklaring på usikkerheden omkring udtalen af *J*, idet bogstaverne *I* og *J* indtil midten af 1500-tallet (ligesom *U* og *V*) ikke holdtes adskilt.

Jeg skal imidlertid ikke trætte med at referere mine undersøgelser ved opslag i leksika mv. og blot henvise til en oplysende artikel af *Jørgen Bang* i *De svære ord* (1965), s. 16–17. Min pointe er primært at gøre opmærksom på en sprogbrugsændring, der åbenbart er på vej i uddannelsessystemet.

Det er blevet mig fortalt, at selv universitetslærere i litteratur er begyndt at sige »jod« *P. Jacobsen*. Det kan ikke udelukkes, at dette skal opfattes som en bevidst provokation mod en akademikertradition, der er ude af trit med sprogbrugen i øvrigt.

At imidlertid en modgående tendens også kan konstateres, nemlig at den gamle udtalepraksis trods alt har bidt sig fast hos i hvert fald NOGLE akademikere og skribenter, bekræftes af en leder i Fyens Stiftstidende d. 22. december 1988, hvor forfatteren skrev *I. P. Jacobsen*, altså med »i«. Så alt håb er ikke ude for, at den gamle hævdvundne form (udtale) kan reetableres. Eller skal man nøjes med at tage det som en bekræftelse på, at sprogbrugen her, som i så mange andre tilfælde, er labil og endnu ikke har fundet sit faste leje i en fuldbyr-det fornyelsesproces?

H. A. Koefoed (f. 1922) er lektor i nordiske sprog ved Odense Universitet, medlem af Dansk Sprognævn.

HISTORIEN OM ET ORD

At kollapse

Af *Arne Hamburger*

I Blækspruttens 1944-årgang står der (s. 34) i en parodi:

Her lever han i 2 1/2 Minut et brændende hektisk lykkeligt Liv i et uhyggeligt, forladt Hus og kollapser udlevet og gnaven.

Udsagnsordet *kollapse* var nyt dengang. Redaktionen af supplementet til Ordbog over det Danske Sprog har oplyst at det forekommer i en roman fra 1950 (Leo Estvad: *Vi var saa unge*, s. 167): »Toget sætter Farten op .. nu sakker den [dvs. hunden] bagud. Den er ved at kollapse«. Syv år senere kommer det for første gang med i en ordbog: Allan Karfers *Synonymordbogen*:

bryde sammen – falde (klappe, klappe) sammen, kollabere, kollapse, få kollaps ((nerve)sammenbrud).

Og siden først i 1960'erne har Sprognævnets medarbejdere op mod tredve gange noteret ordets forekomst i aviser og radio og tv. Siden 1968 har *kollapse* været med i Gyldendals *Fremmedordbog*. I 1986 kom det med i *Retskrivningsordbogen*, og omtrent samtidig bliver det optaget i to mindre fremmedordbøger og i et par tosprogede ordbøger.

Ordet *kollapse* har i almindeligt sprog næsten helt afløst det gamle ord *kollabere*, som har været kendt i dansk siden første halvdel af forrige århundred og stadig bruges af læger. Det går tilbage til latinsk *collabi* (et udsagnsord som kun findes i passiv form) 'synke sammen', 'falde sammen'. Det er dannet af *cum* 'med', 'sammen', der foran et *l* bliver til *col-*, og *labi* 'glide', 'synke'. Det sidstnævnte latinske ord går så igen tilbage til en indoeuropæisk ordrod *lab* 'være slap', 'hænge slapt ned'. Det er den samme ordrod vi finder i *en lap* 'lille stykke', 'stump' og i *labil* 'foranderlig', 'usta-

dig', 'usikker', modsat *stabil*; til grund for dem ligger de latinske ord *labilis* og *stabilis*.

Datids tillægsform til *collabi* er *collapseus*. Denne form lever på dansk videre i navneordet *kollaps* 'pludseligt bevidsthedstab, som regel forårsaget af blodtryksfald'. En kortvarig kollaps kaldes *besvimelse*, en langvarig kaldes *koma*, *dyb bevidstløshed*.

Til navneordet *kollaps* har man så i 1940'erne dannet udsagnsordet *at kollapse*, ligesom man længe forinden havde dannet fx *lapse* (*sig*) til *laps*, *lande* til *land*, *jule* til *jul* og senere fx *konflikte* til *konflikt*. Til at begynde med blev ordet kun brugt spøgende (jf. let spøgende rimord som *at hapse*, *klapse*, *napse*). Det er især gennem sportssproget at *kollapse* er blevet udbredt. Jørgen Bang bød i Berlingske Tidende 1.11.1968 ordet velkommen, også fordi det ikke betyder nøjagtig det samme som *kollabere*: »der ligger mere alvor og saglighed i *kollabere*, som man fx altid vil bruge når kollapsen skyldes sygdom, mens *kollapse* har en lidt spøgefuld klang«.

I al fald når *kollapse* bruges uden for sportssprog, er denne spøgefulde klang nok næsten forsvundet i de to årtier siden da. Således kan man læse om at et lands økonomi kollapsede, om at »markedet er kollapsede« (dvs. salget er gået stærkt ned). Og i teknisk sprog optræder *kollapse* nu også med *sig* (Ingeniøren 28.3.1986, s. 19):

trykfaldet skulle få porerne i kalken lige ved produktions-brøndene til at kollapse sig.

Andre sprog

Norsk har samme ord som dansk og har haft det siden først i 1970'erne.

Svensk har *kollapsa*, og det kendes tilbage til 1918. Svenska Akademiens ordbok karakteriserer det i 1936 som »starkt vardagligt«, og endnu i 1973-udgaven af det samme akademis Ordlista över svenska språket (svarer til Retskrivningsordbogen) står der »vardagligt« ved ordet. Denne brugsoplysning findes derimod ikke i 1986-udgaven.

På engelsk blev udsagnsordet *collapse* dannet i de første årtier af 1700-årene. Det er dannet til *collapsed* 'brudt sammen', 'faldet sammen'. Denne datids tillægsform går tilbage til først i 1600-årene og er en gengivelse af den tilsvarende form på latin: *collapsus*. Det engelske navneord *collapse* er et par hundred år yngre.

Spansk har *colapsar*. Endelsen *-ar* svarer til dansk *-e*, og det spanske udsagnsord må være dannet af navneordet *colapso* 'kollaps'.

Når det danske *at kollapse* er blevet så almindeligt kan påvirkning fra svensk og engelsk godt have spillet en rolle.

Arne Hamburger (f. 1921) er amanuensis i Dansk Sprogævn.

Formand eller forkvinde?

Af *Pia Jarvad*

Vi bliver af og til spurgt om man skal bruge *formand* eller *forkvinde* når den pågældende leder er en kvinde. Nogle kvinder oplever det diskriminerende at blive tituleret *formand*, mens andre kvinder anser titulaturen *forkvinde* for en unødigt nydannelse. Spørgsmålet er ikke kun et sprogligt spørgsmål, men også et holdningsmæssigt spørgsmål, det sidste giver Sprognævnet ikke svar på.

I dag er en stor gruppe af de betegnelser der siger noget om en persons arbejde, stand eller samfundsmæssige position sprogligt set kønsbestemte, idet de ender på *-mand*, og det er den type det er muligt at feminisere. Der kan således ikke indvendes noget sprogligt mod ord som *forkvinde*, *talskvinde*, *forligskvinde*. De er dannet efter de almindelige regler der er for sammensætninger, og de er parallelle med gamle velkendte ord som *tillidskvinde* og *videnskabskvinde* (if. Ordbog over det Danske Sprog fra henholdsvis 1898 og 1931).

Det ældste belæg på ordet *forkvinde* i Sprognævnets samlinger er fra 1964, og vi kan se at det er blevet meget almindeligt i de senere år. Og i Retskrivningsordbogen (1986) er således *forkvinde* med, sammen med *forligskvinde*, *tillidskvinde* og *videnskabskvinde*.

Betegnelserne *formand* og *forligsmand* hører til den gruppe ord som beskriver en persons stilling eller funktion i samfundet, og de er altså sprogligt set

kønsspecifikke. Desuden har ordene lang hævd som betegnelse for et veldefineret stillings- eller funktionsområde, og de har kunnet og kan stadig bruges om kvinder, fx:

»den yngre Deel af Damerne, for hvilke Frøken Hansine var Formanden.« (Thomasine Gyllembourg (1773–1856), citeret efter Ordbog over det Danske Sprog)

»Bente Michelsen, Kvindelig Sejlklub, er valgt som klubbens nye formand efter Liss Klepsch.« (Sejl og Motor nr. 6, 1989)

»forligs-generalissimus m/k Mette Koefoed Bjørnsen . . forligsmand eller forligskvinde. Fru Bjørnsen selv er temmelig ligeglad.« (Berlingske Tidende 27.2.1989)

For ord af den type er der flere tendenser der gør sig gældende i dag, hvor flere og flere kvinder varetager stillinger eller funktioner som tidligere udelukkende varetoges af mænd:

1) Man kan beholde den sprogligt set kønsspecifikke betegnelse uanset udøverens køn: Det gælder især for egentlige stillingsbetegnelser som *styrmand*, *bedemand*, *vognmand* (jf. i øvrigt at den kvindespecifikke betegnelse *sygeplejerske* nu også bruges om mandlige udøvere af sygeplejegeringen).

2) Man udskifter den kønsspecifikke betegnelse med en kønsneutral be-

tegnelse. Det sker især for den type betegnelser som ikke er egentlige stillingsbetegnelser, men som giver oplysninger om personens funktion, fx *folketingsmedlem*, *tillidsrepræsentant*. Det er en ikke så hyppigt brugt mulighed.

3) Man danner nye kvindelige personbetegnelser når udøveren er en kvinde. Denne mulighed synes især at blive brugt inden for den type betegnelser som siger noget om personens funktion, fx *tillidskvinde*, *statskvinde*, *talskvinde*, *forligskvinde*, *forretningsskvinde*, og den er særdeles hyppig.

Der er mange ord der betegner en persons stillings- og funktionsområde, der sprogligt set ikke er kønsspecifikke, men en stor del af dem har dog en indbygget forestilling om at udøveren er en mand. Det ses når udøveren er en kvinde, idet der sættes et hunkønsmærke på, fx *stewardesse*, *lærerinde*, *medhjælper-ske*, *falckoline*. Der er dog en udpræget tendens til at formerne med hunkønsmærke er på vej ud, i hvert fald i mere officielt sprog.

Der er altså flere modsatrettede tendenser i sprogbrugen, og valget af én løsning frem for en anden kan derfor være udtryk for hvordan man forholder sig til de samfundsmæssige og sproglige forhold når det gælder de kønsspecifikke stillings- og funktionsbetegnelser.

Pia Jarvad (f. 1946) er amanuensis i Dansk Sprognævn.

SPØRGSMÅL OG SVAR

»... hvem de ni andre sprog er«?

Spørgsmål: I et læserbrev er jeg faldet over formuleringen:

Derfor kunne det være interessant at vide, hvem de ni andre sprog er, der hentydes til.

Formuleringen står som slutreplik i en indsigelse mod en bemærkning i bladet om at armensk skulle være »et af verdens ti ældste nulevende sprog«. Hvad mener Sprognævnet om brugen af *hvem* her?

Svar: De har ret i at brugen af *hvem* er påfaldende. Grunden hertil er at *hvem* jo normalt ikke kan bruges til at referere til andet end personer. Det bliver endnu tydeligere i en hovedsætning, fx »*Hvem* af de nordiske sprog er lettest at lære for udlændinge?« Den er helt umulig eller i hvert fald meget stærkt spøgende.

Også brugen af *hvem* i læserbrevet kan umiddelbart opfattes som spøgende – men samtidig som lidt af en nødvendig spøg, idet der jo ikke rigtig er noget andet henførende ord til rådighed hvis man i øvrigt ikke vil ændre på formuleringen. Man kunne overveje at erstatte *hvem* med *hvilke*, men denne løsning ville næppe give et resultat der kan betegnes som mundret dansk (»*hvilke* de ni andre sprog er . . .«).

Ellers måtte man omformulere til fx *hvilke ni andre sprog det er, der hentydes til* eller *hvad for ni andre sprog det er, der hentydes til* eller *hvilke/hvad for ni sprog der i øvrigt hentydes til*.

Vi har i øvrigt haft lejlighed til at forelægge konstruktionen for læserbrevskribenten selv og spørge ham om han havde haft en særlig hensigt med den. Han svarede at han ikke havde været sig bevidst at han brugte en påfaldende formulering da han skrev læserbrevet, men at han nu ved nærmere eftersyn godt kunne se at den var usædvanlig. Han mente selv at grunden til at han havde brugt *hvem* kunne være at han havde tænkt på de pågældende sprog som *navne*, så at de på den måde havde fået et vist personpræg.

Forkortelsespunktum

Spørgsmål: Har I nogensinde spekuleret over den psykologiske effekt af et punktum? Punktum betyder PUNKTUM ... SLUT! Stor pause. Det ville være dejligt hvis vi kunne nå til at punktum i en tekst *kun* betyder 'punktum'. Jeg tænker på anvendelsen i forkortelser:

Udgiften vil *evt.* beløbe sig til *ca.* 5,2 mio. kr. årligt.

Jamen der er da ingen grund til at standse op alle de gange i en simpel sætning, som også ville blive forstået og læst flydende i formen:

Udgiften vil *evt.* beløbe sig til *ca.* 5,2 mio kr årligt.

Sådan må jeg godt skrive, vil I svare – og det gør jeg konsekvent – men så har jeg mit hyr med autoritetstro sekretærer og sættere der tror at jeg har lavet fejl. Det ville være rart med en regel der sagde »ingen forkortelsesprikker i entydige forkortelser – flertydige undgås«.

Gør noget ved det i den næste udg af Retskrivn.ordbogen! -- Læg mærke til at jeg ikke har noget imod stenografi-punktum *inde* i ord – det er når der følger mellemrum man forventer en ny sætning!

Svar: Ja, vel har vi da spekuleret over den psykologiske effekt af et punktum. Vi er godt klar over at punktum er et flertydigt tegn. Det fremgår jo også af den opdeling vi har foretaget i Retskrivningsordbogen mellem »Punktum som sluttegn« (§ 41) og »Punktum som forkortelsestegn« (§ 42). Under arbejdet med ordbogen overvejede vi endda at tydeliggøre denne funktionsforskel ved konsekvent at omtale forkortelsespunktummet som »forkortelsestegn«. Men det syntes vi alligevel var et nummer for spidsfindigt og ufolkeligt.

Og vi synes også ligesom du at det er uheldigt at punktummet er flertydigt, så at et forkortelsespunktum nogle gange i farten kan blive læst som et slutpunktum. Men derfra og så til at afskaffe forkortelsespunktum i forkortelser er der et langt stykke. Flertydigheder er der så mange af i sproget og tegnsætningen i forvejen – tænk blot på de forskellige betydninger et komma har – at det ikke i sig selv kan motivere en ændring.

Der er dog næppe tvivl om at spørgs-

målet vil blive diskuteret i forbindelse med en ny udgave af Retskrivningsordbogen, når det bliver aktuelt. Men for at der kan blive tale om at afskaffe forkortelsespunktummerne skal der være en udbredt skrivepraksis hos gode skriftsprogsbrugere, og det er der ikke (endnu).

Som du selv er klar over er du i din gode ret til – i hvert fald privat – at skrive uden forkortelsespunktummer. Men du skal have betydelig flere med dig før der er chance for at det vil føre til en ændring i den officielle retskrivning.

Tv-sening

Spørgsmål: Er der et almindeligt navneord for det at se tv? Jeg har mødt *tv-sening*, men det skurrer i mine ører. Når det gælder radio har vi jo ordene *lytning* og *radiolytning*.

Svar: Der findes ikke noget helt almindeligt navneord for det at se tv.

Et spøgende ord har vi mødt allerede i 1954: *kikkelytning* (kan også staves *kiggelytning*). Leif Panduro brugte i 1964 ordet *kikkeri* (*kiggeri*) i en radio-udsendelse, og samme år, henholdsvis i 1988 har vi mødt *tv-kikkeri* og *fjernsynskikkeri*. Men endelsen *-eri* kan få ordene til at virke afstandtagende.

Dette er ikke tilfældet med *kikning* (*kigning*), noteret i 1984, *tv-kikning* i 1984 og *fjernsynskikning* i 1985.

Det ord som De har mødt, *tv-sening*, har vi set i en brochure fra 1987. Desuden har vi flere gange i 1980'erne mødt det usammensatte ord *sening* om det at

se tv. Ordet er ikke nyt: Det er i Ordbog over det Danske Sprog, bind 18, 1939, karakteriseret som sjældent. Ordbogen oplyser at Oehenschläger har brugt ordet, og at det forekommer i en tidsskriftartikel i 1932.

De er nok ikke alene om at undre Dem over ordet. Selve orddannelsen *sening*, altså *se* + afledningsendelsen *-ning* følger dog gængse orddannelsesmønstre. En parallel til *sening* er ordet *indesne-ning*. Også dét er dannet af et udsagnsord på trykstærkt *-e*: *indesne* + *-ning*. Aage Hansen: Moderne dansk, bind 2, 1967, s. 282, citerer fra Soyas skuespil Efter (1947) det spøgende ord *skening* (til *at ske*): »Der skete saa meget [dvs. under krigen] saa jeg har faaet Skening nok – for Resten af mit Liv«.

Der er en del eksempler på at andre udsagnsord på én stavelse og sammensatte eller afledte udsagnsord med et sådant som sidste led godt kan have et tilsvarende navneord med afledningsendelsen *-ning*. Retskrivningsordbogen har *rining* (til *at ri*), *sining* (til *at si*), *skoning* (til *at sko*), *roning* (til *at ro*), *groning* (til *at gro*), *syning* (til *at sy*) med fx *sammensyning*, *optøning* (til *at optø*, *tø op*), *flåning* (til *at flå*), *slåning* (til *at slå*) og *såning* (til *at så*). Ordbog over det Danske Sprog har endnu flere eksempler af denne art, og man kan godt tænke sig eksempel-rækken fortsat. Således må man uden videre kunne danne *begloning* til *at beglo*.

Tv-sening er altså ligesom *sening* dannet helt regelmæssigt, og der er for så vidt ikke noget i vejen for at ordene kunne blive lige så gængse som *lytning* og

radiolytning, forudsat at der er behov for sådanne navneord.

Mange af eksemplerne på ord på *-ning* findes i *Baglænsordbog*, Dansk Sprognævns skrifter 15, 1988.

Afart af menneskeheden

Spørgsmål: Det har vakt vrede blandt nogle af mine læsere at jeg i en avisartikel kom for skade at betegne nogle østtyske grænsebetjente som en *afart af menneskeheden*. Jeg har ikke rigtigt kunnet forstå reaktionerne. Jeg selv vil ikke blive det mindste fornærmet hvis journalister blev betegnet som en *afart af menneskeheden*.

Er *afart af menneskeheden* et nedsættende udtryk? I bekræftende fald vil jeg gerne vide om det er »venligt«, mildt, stærkt eller groft nedsættende.

Svar: Ordet *afart* er kun sparsomt behandlet i danske ordbøger. I Ordbog over det Danske Sprog forklares det neutralt som 'underafdeling af en art eller mere omfattende gruppe', og det tilføjes at det især bruges i forbindelse med naturhistorie.

Det oplyses dog også i ordbogen at ordet har en anvendelse 'om art af ringere værdi'. I denne anvendelse er *afart* ifølge Ordbog over det Danske Sprog »lidet brugeligt«, men denne karakteristik holder næppe længere (det pågældende bind af ordbogen er fra 1919). Tværtimod bruges *afart* i almindelig nutidig sprogbrug først og fremmest nedsættende om en ringere art, mens den neutrale brug om en underart e.l. oftest forekommer i fagsprog, specielt i zoologisk og botanisk sprog. Dette indtryk

bekræftes også af oplysninger i nyere svenske og norske ordbøger om betydningen af det tilsvarende svenske og norske ord *avart*.

Der er således ikke tvivl om at de fleste danskere umiddelbart vil opfatte brugen af *afart* i en forbindelse som *en afart af menneskeheden* som nedsættende (hvor nedsættende tør vi ikke sige, det kan formentlig svinge en del fra person til person). Men der er heller ikke tvivl om at der er nogle der – ligesom De – kan bruge ordet *afart* i en mere objektiv eller fagsproglig betydning, dvs. uden at det er ment nedsættende.

Den neutrale betydning af ordet må dog nok forbeholdes fagsproglige anvendelser. Brugt i almensproget vil den – hvad også reaktionen på Deres artikel tyder på – næsten med sikkerhed blive misforstået.

En check, stor 7000 kr.

Spørgsmål: Hedder det »tilbud på lufttæppe for port 10, stor 23 000 kr.« eller »tilbud på lufttæppe for port 10, stort 23 000 kr.«?

Svar: Da det er tilbuddet der er så og så stort, og ikke porten, skal der skrives *stort*.

Denne brug af *stor* eller *stort* foran talstørrelser, især beløb, er et særkende for handels-, bank- og juristsprog. I almindeligt sprog bruger man i stedet forholdsordet *på*, fx »tilbud på lufttæppe for port 10 på 23 000 kr.«, »en check på 23 000 kr.«.

SPROGNÆVNET PÅ SKÆRMEN 1988/89

SPROGNÆVNET PÅ SKÆRMEN 1988/89 er det nyeste bind i serien af skrifter fra Dansk Sprognævn. Det er et hæfte på 40 sider med 164 miniartikler der kort, klart og kontant behandler forskellige sproglige spørgsmål.

Miniartiklerne er oprindeligt skrevet til Sprognævnets faste sprogrubrik i Danmarks Radios TEKST-TV og har altså først været bragt på fjernsynsskærmen. I hæftet SPROGNÆVNET PÅ SKÆRMEN 1988/89 er tv-artiklerne fra den netop afsluttede sæson samlet på tryk.

I SPROGNÆVNET PÅ SKÆRMEN 1988/89 kan man bl.a. læse om hvad der er korrekt eller ukorrekt sprog, om nye ord, om stavning og udtale, og om historien bag forskellige ord. Nogle af miniartiklerne er lavet som små opgaver hvor læseren kan prøve sin viden om forkortelser, talemåder og lign. SPROGNÆVNET PÅ SKÆRMEN 1988/89 giver bl.a. svar på disse spørgsmål:

- Må man dele *sp*, *st* og *sk*?
- Hvad betyder *misligholde* egentlig?
- Kan man være »snu som en østers«?
- Hedder det *en spanier* eller *en spaniol*?
- Hvad betyder *zapning*, og hvad kommer det af?

SPROGNÆVNET PÅ SKÆRMEN (40 s.) koster 25 kr. inkl. moms og forsendelse. Man kan få hæftet hos Dansk Sprognævn, lettest ved at indbetale 25 kr. på Dansk Sprognævns postgirokonto 6 10 17 20.

PS!

Følg også med i Sprognævnets rubrik på den rigtige fjernsynsskærm. Seere med tekst-tv på deres modtager kan hver uge se 4 nye miniartikler fra Sprognævnet på side 696 i Danmarks Radios TEKST-TV.

Dansk Sprognævn
Njalsgade 80, 2300 København S
Telefon 31 54 22 11

Adresse og telefoner

Dansk Sprognævn
Njalsgade 80
2300 København S

Postgiro
6 10 17 20

Abonnement mv.
31 54 22 11 (Københavns
Universitets omstillingsbord)

Oplysning
31 54 60 11 (direkte ledning,
mandag-fredag 10-14)

Nyt fra Sprognævnet udgives af Dansk Sprognævn. Det udkommer 4 gange om året og koster 45 kr. (inkl. moms og forsendelse) for en årgang. Man kan tegne abonnement ved at indbetale 45 kr. på Sprognævnets postgirokonto 6 10 17 20.

Hvis bladet skal sendes til en anden adresse end indbetalerens, beder vi om at det fremgår udtrykkeligt af indbetalingen.

Artikler med navn står for den enkelte forfatters regning. Usignerede artikler giver udtryk for Sprognævnets mening.

Eftertryk er tilladt når kilden angives.

Nyt fra Sprognævnet

1989/3 · september

Afstandtagen	1
Nye svenske ordbøger	4
Nye bøger fra Sprognævnet	6
»Jod-pe« eller »i-pe«?	6
At kollapse	8
Formand eller forkvinde?	10
Spørgsmål og svar	11

Næste nummer udkommer i december 1989.

ISSN: 0550-7332

Tryk: Bianco Luno A/S, København